

JAN PAWEŁ II W CHILE

Rozprawy i Monografie

tom XVI

rok 2016

JAN PAWEŁ II W CHILE

Instytut Papieża Jana Pawła II
Warszawa 2016

Redaktor naczelny
ks. prof. UKSW dr hab. Zdzisław Struzik

Redakcja naukowa
ks. dr hab. Tomasz Szyszka SVD

Recenzenci
ks. prof. UKSW dr hab. Wojciech Kluj OMI
ks. prof. dr hab. Jarosław Różański OMI

Redaktor prowadzący
Elżbieta Salwocka

Tłumaczenie z języka hiszpańskiego
Hanna Konieczny

Zdjęcia
Instytut Papieża Jana Pawła II

Copyright by Instytut Papieża Jana Pawła II
Warszawa 2016

W Aneksie zawarto przemówienia Jana Pawła II z Archiwum Kurii Metropolitalnej w Santiago de Chile przetłumaczone za zgodą Wydawnictwa św. Stanisława BM (umowa licencyjna 25.11.2016).
Homilia na 500-lecie ewangelizacji (Puerto Montt) w: *Działa zebrane*, t. XII, Wydawnictwo M, Kraków 2009, s. 634-638.

ISBN 978-83-65198-11-2
ISSN 2450-5218

Druk
Drukarnia i Wydawnictwo „Arka” w Cieszynie

Instytut Papieża Jana Pawła II
ul. Księdza Prymasa Augusta Hlonda 1, 02-972 Warszawa
tel. 22 885 85 02, fax 22 213 11 92
www.ipjp2.pl, e-mail: instytut@ipjp2.pl

Mazowsze.
serce Polski

SPIS TREŚCI

ks. Tomasz Szyszka SVD <i>Wprowadzenie</i>	9
ks. Zdzisław Struzik <i>Główne wątki nauczania Jana Pawła II w Chile</i>	13
Magdalena Śniadecka-Kotarska <i>Realia społeczno-polityczne w Chile przed wizytą Jana Pawła II i w jej trakcie</i>	31
ks. Tomasz Szyszka SVD <i>Spotkanie Jana Pawła II z chilijskimi Mapuche</i>	47
Teresa Walendziak <i>Znaczenie tradycji we współczesnej kulturze i życiu religijnym Indian Mapuche w Chile: uwarunkowania historyczne</i>	69
ks. Tomasz Szyszka SVD <i>Historyczne aspekty ewangelizacji południowego Chile (Araukania)</i>	97
Aneks: <i>Jan Paweł II w Chile (kwiecień 1987)</i> <i>Przemówienia, homilie</i>	119
Fotografie	183

KS. PROF. UKSW DR HAB. ZDZISŁAW STRUZIK
INSTYTUT PAPIEŻA JANA PAWŁA II, WARSZAWA
UNIwersytet Kardynała Stefana Wyszyńskiego, Warszawa

GŁÓWNE WĄTKI NAUCZANIA JANA PAWŁA II PODCZAS WIZYTY W CHILE

1. WPROWADZENIE

Jan Paweł II jako Głowa Kościoła katolickiego oraz jako Głowa Państwa Watykańskiego odbył wiele oficjalnych wizyt. Podróże apostolskie miały charakter prawny, religijny, liturgiczny i społeczny. Wielokrotnie charakter wizyty zmieniał się pod wpływem bieżących wydarzeń. Papież odnosił się wtedy do spraw biednych i poszkodowanych przez władze polityczne danego kraju.

W latach 1950-1993 Chile przechodziło transformację ustrojową. Generał Augusto Pinochet Ugarte dokonał czystek wobec tamtejszej młodzieży, posługującej się armią, całkowicie podporządkowaną rządowi. Wskutek działania generała został obalony prokomunistyczny rząd socjalisty S. Allende Gossensasa¹. Przed przyjazdem papieża zorganizowano program radiowo-telewizyjny mający na celu przygotowanie społeczeństwa chilijskiego na tę apostolską wizytę².

¹ Por. M. Poradowski, *Wizyta pasterska Jana Pawła II w Chile*, Poznań 2006.

² Saluto di benvenuto da parte del Presidente del Cile, capitano generale Augusto Pinochet Ugarte. Saluti e grazie Discorso di Sua Santità Giovanni Paolo II. <https://www.youtube.com/watch?v=hga7rzt7mPg> [dostęp: 11.02.2016].

2. PRZEMÓWIENIE DO DUCHOWIEŃSTWA CHILIJSKIEGO, KATEDRA W SANTIAGO³, 1.04.1987

Papież mówił o autentyczności powołań kapłańskich i zakonnych opartych na wierze i tradycji Kościoła. Każde powołanie musi zawierać obraz Chrystusa Najwyższego Mistrza i Nauczyciela. Szczególna uwaga została zwrócona na pokorę, posługę i godność powołanego, ponieważ powołanie jest darem pochodzącym od Boga. Taką pokorę papież okazał, całując ziemię chilijską w momencie przybycia. Świadczy to o szacunku dla Boga Stwórcy i dla Chilijczyków.

Zgodnie z nauką św. Pawła Apostoła Jan Paweł II wskazywał na Chrystusa, od którego płynie wszelka moc i łaska w każdych działaniach ludzi powołanych do głoszenia Ewangelii i uobecniania Zbawiciela w liturgii słowa, Eucharystii i sakramentach. Moce płynące z tego źródła są w stanie pokonać wszelkie trudności i problemy, jakie niesie codzienne życie. Chrystus Najwyższy Kapłan okazuje Kościołowi miłość i zaufanie, a powołani do kapłaństwa i życia zakonnego odpowiadają taką samą miłością. Chrystus dokonał zbawienia na drzewie krzyża, każdy powołany powinien iść podobną drogą poświęcenia i oddania na rzecz służby dla bliźnich. Trzeba głosić stale nadzieję, pokój, zaufanie i powagę wartości przychodzących wprost od Zbawiciela.

Szczególny dar miłosierdzia Chrystusa jest zawarty w sakramencie pojednania. Jest on dany od Boga, a sprawowany przez powołanych kapłanów. Miłosierdzie Boże prowadzi do odpuszczenia grzechów i stałego pojednania z Bogiem. Szafarze tego daru pojednania sami muszą iść zjednoczeni z Chrystusem, bo On jest Źródłem wszelkiego dobra.

Kościół Chrystusowy liczy na autentyczne świadectwo powołanych (*consagrados*) kapłanów i wszystkich, którzy wybrali drogę rad ewangelicznych, złożyli uroczyste ślubowanie. Teraz wszyscy powołani muszą dać świadectwo wierze i świadectwo przykładu, żyjąc we wspólnotach zakonnych i w zgromadzeniach.

Kościół Chrystusowy liczy także na diakonów stałych i na seminarzystów. Służba i przygotowywanie się do kapłaństwa są wielkimi darami. Dlatego wymaga się od uczestników tych społeczności zrozumienia, właściwych studiów, wzajemnego porozumienia i współpracy z Bogiem i z kierownikami duchowymi.

Każdy powołany powinien modlić się razem z całym Kościołem, dziękując za dar powołania i prosząc o coraz lepsze sposoby docierania do ludzi w działalności duszpasterskiej. Do tego potrzebna jest stała postawa kontemplacyjna, wzorem jest św. Jan Maria Vianney (*Cura de Ars*). W modlitwach zawsze trzeba kierować swoją uwagę na Matkę Bożą, bo Ona jest Matką Najwyższego Kapłana i naszą Matką.

³ Juan Pablo II, *Discurso a los Sacerdotes, Religiosos, Diaconos y Seminaristas*, Santiago 1987.

Jan Paweł II nie omieszkiał zwrócić się z prośbą o modlitwę i skuteczną pracę nad nowymi i licznymi powołaniami do kapłaństwa i życia zakonnego. Dlatego prosił o wstawiennictwo Najświętszą Dziewicę Maryję z Góry Karmel – Patronkę Chile.

3. PRZEMÓWIENIE DO MIESZKAŃCÓW SANTIAGO, 2.04.1987

Spotkanie z papieżem było zorganizowane w południowej części stolicy, z ludnością średnio zamożną i biedną (w środowiskach Ameryki Łacińskiej osiedla te nazywają się *pueblos joven* – nowe i młode osiedla). Jan Paweł II odwołał się do Ewangelii mówiącej o poznaniu Boga tylko przez Syna (Mt 11,25). W imieniu powołania do głoszenia miłości Boga z autorytetem Kościoła papież pragnie przekazać zebranim słuchaczom nadzieję – bo Ewangelia jest nadzieją, szczególnie dla biednych, poszkodowanych, utrudzonych i cierpiących.

Ludzie znajdujący się w trudnej sytuacji gospodarczej i społecznej w osiedlach biedy, sami zaczęli organizować się w *comunidades de vida i de trabajo* (wspólnoty życia i wspólnoty pracy)⁴. Takie wspólnoty są akceptowane przez Kościół, ponieważ niosą przesłanie ewangeliczne: wiary, nadziei i miłości, dają szansę, by wspólnie przechodzić przez problemy, z zachowaniem godności chrześcijańskiej. We wspólnotach życia i wspólnotach pracy najważniejsze są rodziny, one mają treść, nadzieję oraz zadanie, aby utwierdzać i kształtować wartości ewangeliczne, które są *bogate w humanizm*. Papież nawiązał do dokumentu Soboru Watykańskiego II, do konstytucji *Gaudium et spes*, 52. W tym przesłaniu najważniejsze jest, aby każdy, a szczególnie każdy członek rodziny, przyjął zasadę życia: „Człowiek znaczy więcej, przez to, kim jest, niż przez to, co posiada” (GS, 52). Najwspanialszym wzorem życia rodzinnego jest Święta Rodzina, Ona uczy: dialogu, porozumienia, wspólnej odpowiedzialności, a w sposób szczególny uczy wierności i wytrwałości w cierpieniach.

Wśród ludności w dzielnicach biedy jest wiele entuzjazmu i nadziei na zbudowanie społeczeństwa bardziej solidaryzującego się i bardziej odpowiedzialnego za cały naród chilijski.

Pomiędzy ewangelizacją i promocją człowieka istnieje ścisła łączność⁵, dlatego Kościół popiera budzenie się wśród społeczeństw poczucia pełnej wolności, która może prowadzić do wyzwania się z niewoli ubóstwa i utraty godności człowieka.

⁴ Jan Paweł II wymienił podstawowe grupy społeczne: stowarzyszenia sąsiedzkie, warsztaty pracy, grupy organizujące miejsca do mieszkania, odpowiedzialnych za opiekę medyczną, grupy związane z edukacją, grupy organizujące uliczne stołówki, kluby młodzieżowe i sportowe, grupy folklorystyczne, ośrodki walczące o sprawiedliwość społeczną. Juan Pablo II, *Homilia*, 4, Santiago de Chile, 2.04.1987.

⁵ Paweł VI, adh. *Evangeliis nuntiandi*, 31, (8.12.1975).

Kościół, jako Matka nieustannie opiekuje się duchowo i moralnie wszystkimi wyznawcami Chrystusa, jednak szczególnie kieruje swoją uwagę na biednych, opuszczonych, pozostawianych własnemu losowi, cierpiących, a także pozostawionych w niewoli grzechu.

W wielu krajach Ameryki Łacińskiej, także w Chile powstały tzw. *Comunidades eclesiales de base* (Podstawowe wspólnoty kościelne). Miały one początek w procesie ewangelizacyjnym, poprzez głoszone katechezy, wspólnie sprawowaną Liturgię, a także poprzez popularną religijność ludności chilijskiej. Papież Jan Paweł II doceniał znaczenie i pracę tych wspólnot, widział w nich przyszłość, a jednocześnie dobrą formę realizowania wśród wiernych rad ewangelicznych. Przestrzegał jednak przed niebezpieczeństwem ulegania wpływom politycznym i przekształcaniem tychże wspólnot podstawowych w ośrodki walki i protestu społecznego. Zadaniem, bowiem tych wspólnot jest trzymanie się tradycji Kościoła, posłuszeństwo biskupom miejsca, i tym liderom, którzy zachowują przesłanie miłości w Kościele katolickim.

Papież Jan Paweł II wspominał encyklikę Pawła VI *Populorum progressio*⁶, w której była nadzieja na zmianę w wielu społecznościach żyjących na świecie w nędzy i opuszczeniu. Reakcja świata była niewystarczająca, lecz w środowiskach chilijskich należy obudzić tę nadzieję na lepsze, opierając się na autentycznych działaniach *Comunidades de base*. One mogą, poprzez swoją pracę, doprowadzić do wielu pozytywnych zmian, jeśli zachowają autentycznego ducha miłości chrześcijańskiej – *caridad*. Więcej, te wspólnoty mogą także dać przykład innym państwom, a nawet kontynentom, jak pokojowo rozwiązywać wielkie problemy, biedę, niesprawiedliwości, opuszczenie i cierpienia.

4. HOMILIA PODCZAS MSZY ŚW. DLA RODZIN, KOŚCIÓŁ POTRZEBUJE RODZINY, AŻEBY ŚWIATU PRZYWRÓCIĆ NADZIEJĘ, VALPARAISO, 2.04.1987

Jan Paweł II w większości swoich podróży apostolskich poruszał temat rodziny. Reasumując liczebność i treść nauki papieża o małżeństwie i rodzinie, można powiedzieć, i to potwierdza tradycja, że można go nazywać *Papieżem rodziny*. W przemówieniu do rodzin chilijskich odwołał się do tekstów Pisma św., wskazując na pochodzenie rodziny wprost od decyzji i powołania pochodzącego od Boga. Potwierdzeniem godności rodziny było przyjście Jezusa Chrystusa, właśnie w Świętej Rodzinie, bowiem odtąd każda rodzina ludzka nabrała specjalnej godności i przeznaczenia, stała się źródłem życia, tak doczesnego, jak i wiecznego.

⁶ Paweł VI, enc. *Populorum progressio*, 75, (25.03.1967).

Przytaczając naukę św. Pawła Apostoła, papież mówił o ścisłym związku – zaślubinach Chrystusa z Kościołem. Każda rodzina jest znakiem obecności Chrystusa wśród wiernych, jedność ta szczególnie realizuje się w sakramencie Eucharystii. Każda rodzina jest zatem domem dla Boga, jest ona sama *Domowym kościołem*⁷.

Ponadto rodzina jest instytucją dla siebie samej, dla państwa, w którym żyje, a także dla Kościoła. Jako instytucja ma prawa i obowiązki, zadania do spełnienia, ma także wypełnić powołanie do przekazywania życia i jego ochrony. Rodzina jest także miejscem do realizowania ludzkiej miłości opartej na sprawiedliwości i prawdzie. Miłość winna być prawdziwa, dozgonna, autentyczna, bezinteresowna, ma prowadzić do świętości.

Rodzina, jako instytucja, oparta na miłości i prawdzie jest podstawą życia każdego społeczeństwa. Przekazuje niezbywalne wartości, uczy wartości i praktycznie wprowadza je w życie. Rodzina wreszcie kształtuje prawa i obowiązki państwa, troszczy się o biednych i potrzebujących, dopomaga państwu w trosce o całość narodu – ona czyni naród.

Miłość małżeńska powinna być: „w pełni ludzka, całkowita, wyłączna, otwarta na życie” – cytat zaczerpnięty z encykliki Pawła VI *Humanae vitae*⁸. Taka miłość i oparty na niej związek jest z przeznaczenia swego trwały, a Kościół nieustannie broni nierozzerwalności małżeństwa i rodziny.

W Ewangelii dotyczącej dzieciństwa Jezusa widać wartości; posłuszeństwo, godność Ojca i Matki, poświęcenie i oddanie na służbę dla dziecka, troskę nieustającą o wszystkich członków rodziny – Świętej Rodziny. Jan Paweł II wskazywał Chilijczykom wartość i piękno Świętej Rodziny, jako doskonałego wzoru do naśladowania.

Papież docenił wysiłki duszpasterskie Kościoła chilijskiego na polu pracy z rodzinami i dla rodzin. W 1979 roku została stworzona Krajowa Rada Duszpasterstwa Rodzin, która dała początek wyężonej pracy na terenie diecezji i parafii. Dlatego papież podziękował za takie wysiłki i poświęcenie biskupom, kapłanom, katechetom i wszystkim ruchom działającym na rzecz rodzin chilijskich.

Dalsza praca dla dobra rodziny jest potrzebna i powinna być w dalszym ciągu owocna, winna przynosić nowe powołania kapłańskie i zakonne, albowiem powołania rodzą się właśnie w rodzinach. Papież pochwalił formę przygotowania do jego wizyty: z dużym wyprzedzeniem zorganizowano peregrynację po domach obrazu „ołtarz rodziny”, połączoną z modlitwą i kultem Matki Bożej. W końcowej modlitwie za chilijskie rodziny papież pobłogosławił obraz Najświętszej Maryi Panny z Lo Vazquez.

⁷ Jan Paweł II nawiązywał do: *Familiaris consortio, Lumen gentium, Dominum et vivificantem*.

⁸ Paweł VI, enc. *Humanae vitae*, 9, (25.07.1968).

5. PRZEMÓWIENIE PODCZAS SPOTKANIA Z ROLNIKAMI W SANKTUARIUM, SANCTUARIO NACIONAL DE MAIPÚ⁹, 3.04.1987

Jan Paweł II modlił się w sanktuarium i spotkał się z rolnikami. W przemówieniu podkreślił wagę i znaczenie pracy na roli. Ta praca to realizowanie powszechnego powołania człowieka do wysiłku, mozołu, poświęcenia i oddania dla własnego dobra i dla innych, którzy korzystają z owoców pracy rolników. Wzorem dla wszystkich pracujących jest sam Jezus, wskazujący godność pracy, jej powszechność i konieczność.

Kult Matki Bożej z Karmelu jest drogą do uświęcenia pracy i poszukiwania duchowego wsparcia w każdym wysiłku. Skutki pracy ludzkiej sięgają bowiem nieba, służą do zbawienia.

6. PRZEMÓWIENIE PODCZAS SPOTKANIA Z INTELEKTUALISTAMI, *KULTURA SOLIDARNOŚCI*, UNIVERSIDAD CATÓLICA, 3.04.1987

Papież pragnął przemówić do wszystkich grup społecznych. Ameryka Łacińska charakteryzuje się zróżnicowanym społecznieniem i stopniem wykształcenia. Intelktualiści w Chile należeli do specjalnej grupy ludzi najbardziej świadomych w społeczeństwie i byli związani z różnymi ruchami i partiami politycznymi.

Papież zaznaczył, że pomiędzy Kościołem a nauką toczy się nieustanny dialog ogarniający świat kultury i sztuki, a wynik tego dialogu zawsze może być pozytywny, kiedy obie strony kierują się prawdą, wzajemnym zrozumieniem i poszanowaniem. Sobór Watykański II stwierdził, że nauka jest dobrem powszechnym, łączy ludzi całego świata, służy ludziom do podtrzymywania relacji z naturą, pomiędzy sobą oraz z Bogiem – „tak dochodzi się do prawdziwego i pełnego społeczeństwa”¹⁰. Na naukowcach, artystach i inteligencji opiera się zwyczajowość danego narodu, oni ją kształtują i wyznaczają jej granice w przyszłości.

W skład kultury wchodzi podstawowe idee antropologiczne i etyczne, które akceptują także postawy religijne. Od poziomu kultury i jej kierunku będzie zależało kształtowanie postaw ludzi wobec obecności i działania Bożego.

⁹ Allí se llevó a cabo la batalla de Maipú, el 5 de abril de 1818, considerada un momento clave en la consolidación de la independencia de Chile. (Tam odbyła się batalia, która przesądziła o niepodległości Chile).

¹⁰ Sobór Watykański II, *Gaudium et spes*, 53 b.

Papież wskazał na konieczność działań w kwestiach: obrony wartości człowieka; obrony postawy duchowej wobec posiadanych dóbr materialnych; budowy kultury solidarności; respektowania sprawiedliwości i prawdy.

Kraje latynoamerykańskie mają charakterystyczny koloryt, do którego zalicza się kultura chilijska o własnej specyfice, poziomie i oryginalnych wartościach. Należy łączyć te wielkie bogactwa i sprawiać, aby i one rozwijały się i ubogacały dziedzictwo ogólnoludzkie.

Kościół, działający od 5 wieków w Ameryce Południowej, stara się współpracować z dziedzictwem każdego regionu i z każdą wspólnotą narodową, prowadząc tzw. ewangelizację kultury¹¹, aby stawała się ona bardziej chrześcijańska, katolicka i sprawiała większą łączność z innymi narodami. W rozwoju kultury chilijskiej specjalną rolę spełniał i spełnia Uniwersytet Katolicki. Jego zadaniem jest przyczynianie się do rozwoju folkloru i humanizmu, szczególnie wśród nowych i młodych pokoleń studentów. Potrzeba, aby uniwersytet przyczyniał się do rozwoju i umacniania sprawiedliwości, prawdy oraz moralności. Aby osiągać te cele należy stosować zasady: wolną od zafałszowań tożsamość wiary, otwarcie się na źródła poznania, wystrzeganie się synkretyzmów, budowanie prawdziwych syntez, wystrzeganie się postaw ateistycznych i naturalistycznych, wystrzeganie się postaw ideologicznych.

Przed cywilizacją Chile stoi wielkie zadanie włączenia się w budowanie nowej epoki historii ludzkości.

7. HOMILIA PODCZAS MSZY ŚW. BEATYFIKACYJNEJ SIOSTRY TERESY DE LOS ANDES¹², PARQUE O'HIGGINS, SANTIAGO, 3.04.1987

Papież rozpoczął homilię od zacytowania *Hymnu do miłości* św. Pawła Apostoła (1 Kor 13,13), w którym najważniejszą cnotą jest miłość. Tę cnotę w sposób heroiczny praktykowała św. Teresa, która stała się przykładem świętości dla wszystkich rodaków. Swoją świętość zdobyła poprzez prostą i ufną wiarę

¹¹ Por. III Konferencja Plenarna Ameryki Łacińskiej w Puebla (28.01.1979), s. 389-392.

¹² Joven religiosa que fue la primera santa chilena de la Iglesia Católica. El 7 de mayo de 1919 ingresó en las Carmelitas de Los Andes y pasó a llamarse Teresa de Jesús. En 1920 cayó gravemente enferma a consecuencia de un tífus, y en artículo de muerte recibió los hábitos como sor Teresa de Jesús. Después de una agonía de 14 días, falleció en el convento el 12 de abril de 1920. En 1987 fue proclamada beata por el papa Juan Pablo II como „la luz de Cristo y el faro luminoso que debe guiar a los chilenos”. En 1993 fue canonizada y declarada primera santa del país con el nombre de Santa Teresa de Los Andes. Sus restos descansan en el santuario de Auco, en Los Andes. [http://www.santateresadejesus.com/santa-teresa-de-jesus-biografia/biografia/](http://www.santateresadejesus.com/santa-teresa-de-jesus-biografia/biografia/http://www.santateresadejesus.com/santa-teresa-de-jesus-biografia/biografia/) [dostęp: 22.07.2016].

w Ewangelię, poprzez miłość, cierpienie, modlitwę i służbę. Pełna radości, odczytała z entuzjazmem wielką miłość płynącą od Chrystusa i Maryi, potrafiła ją przekazywać ówczesnej młodzieży.

Papież nawiązał do adhortacji *Reconciliatio et penitentie*, w której najważniejszym przesłaniem jest pojednanie człowieka z Bogiem, z samym sobą, z braćmi, z całym stworzeniem¹³. Pojednanie najpełniej uwidacznia się podczas sprawowania Eucharystii, kiedy wszyscy są zjednoczeni w miłości i ofierze Chrystusa.

Jan Paweł II nawoływał do pojednania, jako do zadania najważniejszego dla chilijskiego społeczeństwa rozdartego licznymi konfliktami politycznymi¹⁴, wewnętrznymi i międzynarodowymi¹⁵. Pomimo licznych krzywd, prześladowań i niewinnej śmierci, nie ma innej drogi i przyszłości – tylko pojednanie, tak wewnątrz państwa, jak i z sąsiednimi narodami. Kościół w oparciu o naukę Soboru Watykańskiego II¹⁶ szanuje wolność i sprawiedliwość pomiędzy narodami. Jest to podstawa i gwarancja rozumienia człowieka: bytu transcendentnego, rozumnego i przeznaczonego do czynienia dobra. Nie powinny mieć, zatem miejsca jakiegokolwiek formy agresji, przemocy i terroryzmu.

Cały naród chilijski, kierowany przez Kościół Chrystusowy, oparty na miłości i pojednaniu, ma wielkie zadanie wewnętrznego pojednania i wzajemnego przebaczenia, poprzez wiarę i zjednoczenie z Bogiem.

¹³ Jan Paweł II, adh. *Reconciliatio et penitentie*, 8, (2.12.1984).

¹⁴ W 1973 roku, po obaleniu legalnie wybranych władz, w Chile rozpoczęły się krwawe rządy Pinocheta, które trwały aż do 1990 roku, kiedy to przywrócono demokrację. Te dwa przełomy systemowe były ściśle związane z sytuacją wewnętrzną kraju oraz z polityką Stanów Zjednoczonych. W 1973 roku, kiedy władzę w państwie przejęła armia pod dowództwem Augusto Pinocheta, życie wielu obywateli stało się koszmarem. Po krwawym puczu prześladowania objęły głównie opozycję polityczną. Według danych instytucji badających zbrodnie junty Pinocheta w okresie od 1973 do 1989 zostało zamordowanych lub zaginęło 3200 osób. <http://www.psz.pl/117-polityka/lena-bera-przemiany-ustrojowe-w-chile-w-ii-polowie-xx-wieku> [dostęp: 1.03.2016].

¹⁵ W grudniu 1978 roku armie obu państw postawione były w stan najwyższej gotowości bojowej, a okopanych po obu stronach granicy żołnierzy dzieliły zaledwie setki metrów. Zarzewiem konfliktu były trzy bezludne wysepki Lennox, Picton i Nueva znajdujące się w Kanale Beagle. Videla odrzucił wyniki arbitrażu ONZ, który potwierdził ważność układu z 1881 roku i przynależność wysepek do Chile. Jan Paweł II interweniował przez wysłannika Watykanu włoskiego kardynała Antonio Samore, 22.12.1978 r.

¹⁶ Sobór Watykański II, *Gaudium et spes*, 74.

8. HOMILIA PODCZAS MSZY ŚW. W PRZEDEDNIU PIĘĆSETLECIA EWANGELIZACJI, PUERTO MONTT, 4.04.1987

Papież przypomniał swoją wizytę apostolską w Santo Domingo w 1984 roku. Wydarzenie to rozpoczęło wielką nowennę¹⁷ przygotowującą rocznicę 500 lat ewangelizacji kontynentu latynoamerykańskiego. Ta nowenna dotyczyła weryfikacji wielkich osiągnięć, jakie dokonały się wobec licznych narodów, szczepów, ludów i społeczności. Dawała nadzieję na to, że Kościół na tym kontynencie nadal będzie fundamentem¹⁸ chrześcijańskiego rozwoju.

Początki ewangelizacji społeczności chilijskiej sięgają wypraw Magellana¹⁹, działania Almagra²⁰, Pedra Valdivia²¹ i innych misjonarzy pochodzących z katolickiej Hiszpanii. Dalsza ewangelizacja dokonywała się za przyczyną duchownych zakonnych: franciszkanów, jezuitów, kapucynów. Wielką rolę w postępie wiary chrześcijańskiej odegrał kult Najświętszej Maryi Panny z Karmelu.

Jan Paweł II przekazał narodowi chilijskiemu orędzie pokoju i miłości²², z przesłaniem:

- stawiania oporu wobec negowania osiągnięć ewangelizacyjnych;
- stałej komunii Kościoła z ludźmi;
- używania dialogu, zamiast przemocy i wojny;
- obrony wizji chrześcijańskiej wobec zagrożeń ideologicznych;
- odrzucenia korupcji w życiu publicznym, odrzucenia narkotyków i pornografii;
- odrzucenia neomaltuzjanizmu²³ (nowy kolonializm poprzez stosowanie antykoncepcji, sterylizacji, liberalizacji przerywania ciąży, postaw negatywnych wobec płodności rodzin);

¹⁷ Papież wręczył biskupom zebranych w Santo Domingo krzyże ewangelizacyjne, aby głosili Słowo Boże w powierzonych sobie diecezjach, w oparciu o pięćsetletnią tradycję.

¹⁸ Por. III Konferencja Plenarna Ameryki Łacińskiej w Puebla, 4.

¹⁹ W 1519 r. Magellan zorganizował wyprawę na Wyspy Korzenne drogą zachodnią. W styczniu 1520 r. dotarł do La Platy i rozpoczął poszukiwania cieśniny łączącej Ocean Atlantycki i Spokojny, badając przy tym całe południowe wybrzeże Ameryki Południowej.

²⁰ Diego de Almagro (ok. 1475-1538), konkwistador hiszpański. W latach 1524-1527 dowodził wraz z F. Pizarrem pierwszymi wyprawami do Peru. W czasie swojej wyprawy przeszedł około 5 tys. km przez nieznaną dotąd ziemię, dokonując zarazem największego przemarszu w Ameryce Południowej i podbijając tereny dzisiejszego Chile.

²¹ Pedro de Valdivia (ur. 1497 w Badajoz, Hiszpania, zm. 25 grudnia 1553 w Tucapel, Chile) – hiszpański konkwistador, towarzysz Francisca Pizarra w podboju Peru i pierwszy królewski gubernator Chile. Założyciel pierwszych chilijskich miast m.in.: Santiago de Chile (1541), Concepción (1550) i Valdivii (1552) https://pl.wikipedia.org/wiki/Pedro_de_Valdivia [dostęp: 2.03.2016].

²² To orędzie nawiązywało do wystąpienia papieża w homilii w Santo Domingo, 12.10.1984 r.

²³ W latach 60. w krajach Zachodu (zwłaszcza w USA) oraz na forum międzynarodowym (np. ONZ) lansowano tezę, że pomoc zagraniczna na cele rozwojowe, udzielana krajom

- przeciw egoizmowi trzymania się przywilejów zamożnej mniejszości;
- obrona przeciw ingerowaniu obcych mocarstw w życie społeczne, polityczne i gospodarcze.

Papież zakończył swoje wystąpienie modlitwą do Matki Bożej i udzielił błogosławieństwa na dalszą owocną pracę ewangelizacyjną w Chile.

Powyższe przesłania miały na celu ukazanie nowej perspektywy dalszej ewangelizacji środowisk latynoamerykańskich. Proces ewangelizacji trwa nieustannie, tak jak przesłanie natury Kościoła, który nieustannie ewangelizuje, zgodnie z nakazem misyjnym Chrystusa: „Idźcie na cały świat i nauczajcie wszystkie narody” (Mk 16,15).

Nowa ewangelizacja odbywa się w nowych warunkach środowiskowych, ideologicznych, a nawet ekonomicznych, do tych nowych rzeczywistości należy się odnieść i zastosować adekwatne działanie. Szczególnym zagrożeniem współczesnym stały się nowe ideologie (neomaltuzjanizm), korupcja w życiu publicznym oraz niebezpieczeństwo narkotyków i pornografii. Te zagrożenia stają się wielkim zadaniem dla Kościoła, który wraz z ludźmi dobrej woli, musi usilnie walczyć o utrwalanie kultury miłości i pokoju.

9. HOMILIA PODCZAS MSZY ŚW. DLA ŚWIATA PRACY, *KULTURA PRACY MUSI BYĆ KULTURĄ SPRAWIEDLIWOŚCI,* CONCEPCIÓN, 5.04.1987

Papież odniósł się do świata pracy, pozdrawiając poszczególne sektory działania i wysiłku narodu chilijskiego: rolników, górników, rybaków, handlowców, przedsiębiorców, pracowników fizycznych i umysłowych. Stan i działania wszystkich ludzi Jan Paweł II ujął w kontekście przesłania okresu Wielkiego Postu (5 Niedziela), a szczególnie przesłania ewangelicznego odnośnie wiary w zmartwychwstanie.

Zagadnienia życia i pracy człowieka, jego ziemskiej egzystencji są oświecone poprzez Chrystusa, który wcześniej dał przykład pracy w Nazarecie. Papież nawiązał do encykliki *Laborem exercens*²⁴, w której przedstawiał tzw. kulturę pracy. W tej kulturze konieczne są wartości: odpowiedzialność, miłość i godność. Jest też podany główny cel pracy; jest nim chwała Boża²⁵. Każda praca ma mieć taki charakter, nawet ta najskromniejsza i niewiele znacząca, mieści się

rozwijającym się, powinna być w znacznej mierze przeznaczana na działania zmierzające do osłabienia dynamiki ludnościowej. W latach 70. idee neomaltuzjanizmu odżyły wskutek opublikowania I raportu dla Klubu Rzymskiego (Granice wzrostu 1972) <http://encyklopedia.pwn.pl/haslo/neomaltuzjanizm;3946641.html> [dostęp: 2.03.2016].

²⁴ Jan Paweł II, enc. *Laborem exercens* (14.09.1981).

²⁵ Jan Paweł II, *Homilia*, Concepción, 5.04.1987.

bowiem ona w planie zbawienia każdego człowieka. Ostateczny cel człowieka to zmartwychwstanie z Chrystusem i życie wieczne, dlatego spojrzenie na rzeczy doczesne powinno mieć ten eschatologiczny charakter.

Praca ludzka zawsze powinna odbywać się w godziwych warunkach, a dla chrześcijanina te stosunki winny być oparte na wartościach chrześcijańskich. Taka postawa wymaga wiele wyrozumiałości w stosunkach pracy, wiele wytrwałości, miłosierdzia i cierpliwości, aby człowiek obciążony pracą nie załamywał się duchowo i społecznie.

Stosunki społeczne pracy rzutują na życie rodziny, na relacje społeczne, jeśli one są wadliwe (szczególnie jeśli chodzi o wynagrodzenia za pracę), wtedy powstają problemy natury etycznej podziału owoców pracy, sprawiedliwości i miłości. Ważnym zagadnieniem jest praca kobiet, ich zawodowe zaangażowanie nie powinno ograniczać ich podstawowych powołań: wychowania dzieci i prowadzenia środowiska rodzinnego.

Człowiek w stosunkach społecznych i stosunkach pracy wymaga sprawiedliwości, walczy o nią poprzez wszelkiego rodzaju związki zawodowe, które mają prawo i moc doskonalenia stosunków pracy.

Jest jednak zależność sprawiedliwości od innej wartości i cnoty, którą jest miłość. Sama sprawiedliwość nie wystarcza, a Jan Paweł II stwierdzał: „Miłość chrześcijańska ożywia sprawiedliwość, inspiruje ją, ujawnia, udoskonala, umożliwia, respektuje, wynosi, przewyższa, nie wyczerpuje jej jednak, nie pochłania, nie zastępuje, lecz zakłada ją i wymaga, ponieważ nie istnieje prawdziwa miłość ani prawdziwe miłosierdzie bez sprawiedliwości. Czyż sprawiedliwość nie jest właśnie najmniejszą miarą miłości?”²⁶.

Liturgia słowa 5 Niedzieli Wielkiego Postu nawiązuje do pracy ludzkiej, która ma wymiar nadprzyrodzony, prowadzi do zbawienia. Dlatego w pracy nie powinny mieć miejsca wszelkie postawy agresji, wyzysku, nienawiści i niesprawiedliwości. Praca jest darem od Boga, abyśmy mogli dojść wraz z Chrystusem do zbawienia, do zmartwychwstania. Dlatego najwyższa godność pracy zawiera się w miłości, z jaką jest wykonywana, dla Boga i ludzi.

Na zakończenie homilii papież odniósł się do Roku Maryjnego i przedstawił Maryję jako najlepszą pośredniczkę w nauczaniu i wychowywaniu do codziennej pracy.

²⁶ Jan Paweł II, Przemówienie z 19.03.1982.

10. PRZEMÓWIENIE JANA PAWŁA II PODCZAS LITURGII SŁOWA DO ROLNIKÓW I INDIAN, TEMUCO, 5.04.1987

Papież przywitał wszystkich zebranych na czele z Episkopatem Chile, a szczególnie zwrócił się do Indian ze społeczności Mapuche (czyt. *Mapucze*), podkreślając ich odrębny język i tradycję jako wartości wchodzące do kultury narodu chilijskiego. Jan Paweł II pozdrowił także rolników, producentów żywności dla całego narodu, podkreślając ich wyteżoną i pełną poświęcenia pracę, w duchu wartości chrześcijańskich. Zarówno Indianie, rolnicy i wszyscy tworzący naród chilijski przynależą do jednej rodziny – do Kościoła Chrystusowego (por. Kol 3,15). Kościół na podstawie przesłania Chrystusowego, obejmuje wszystkich, wszystkie narody, obyczaje i różnice rasowe, ponieważ podstawą tej jedności jest wspólna wiara oraz wspólna praca na rzecz ojczyzny. Natomiast społeczności indiańskie wnoszą do wspólnoty: miłość do ziemi, poczucie wolności, jedność rodziny, a przede wszystkim wiarę katolicką.

Papież nawiązał do nauczania św. Pawła na temat starego i nowego człowieka (por. Kol 3,9). Każdy powinien porzucić przywary starego człowieka, to jest grzech, namiętności ciała oraz inne słabości charakteru. W zamian za te słabości człowiek winien przyjąć postawę tzw. nowego człowieka, którego życie jest zgodne z planem Zbawiciela, to znaczy: prowadzić życie odpowiedzialne, zgodne z godnością chrześcijanina, przyjęte w nowym narodzeniu przez przyjęcie chrztu świętego.

Kościół Chrystusowy nieustannie broni wszelkich praw społeczności indiańskich, szczególnie ich praw do ziemi i bogactw naturalnych. Tak było w historii, w czasach konkwisty (działanie brata Diego de Medlín) i tak jest teraz. Obecnie społeczności indiańskie winny nieustannie bronić swoich praw i nie dawać się oszukiwać przewrotnym politykom, którzy proponują przenoszenie się Indian do społeczności miejskich.

Wszyscy Chilijczycy, cały naród, Indianie, rolnicy i mieszkańcy miast stanowią jedną wielką rodzinę, w której, zgodnie z Ewangelią, powinna panować zgoda, przebaczenie i nieustanna perspektywa doskonalenia się w sprawach ducha i w sprawach tego świata.

Powstają w życiu społecznym zagrożenia, *pasyny konformizm* lub *inkonformizm agresywny*. Dla przeciwstawienia takim postawom papież Jan Paweł II zaleca przede wszystkim miłość i pokój Chrystusowy, i zachęca do „zachowania [zawsze] Słowa Chrystusowego, Jego nauczania, zachowania przykazań, jako drogowskazów chrześcijańskiego życia”²⁷. Wszystkie problemy społeczne, pracy, własności i podziału dóbr wspólnie wytworzonych winny być rozwiązywane zgodnie

²⁷ Jan Paweł II, Przemówienie podczas liturgii słowa do rolników i Indian, Temuco, 5.04.1987.

z wolą i nauczaniem Chrystusa. W tej pracy nauczania Kościół posługuje się Pasterzami, proponuje odpowiednie katechezy dla młodzieży i dla dorosłych, zachęca do przyjmowania sakramentów św., proponuje aktywność apostolską grup religijnych, a także inne inicjatywy promocji życia chrześcijańskiego. Niewątpliwie najważniejszą drogą chrześcijańską jest modlitwa, szczególnie ta dziękczynna, oparta na religijności popularnej, zaakceptowanej przez Kościół.

Następnie, papież zwrócił się do mieszkańców Araucanii. Praca na roli łączy się z kreatywnością Boga, Który przez dzieło stworzenia służy człowiekowi. Rolnik, podobnie, produkuje owoce ziemi, które są pokarmem dla człowieka, pokarmem dla rodzin i pokarmem dla wspólnoty całego narodu.

Papież powołał się na encyklikę *Laborem exercens*, 21, na naukę o godności pracy na roli, której należy przywracać pełną godność w całej ekonomii społecznej. Dlatego należy walczyć o sprawiedliwe prawa dla rolników, posługując się legalnymi środkami. Takim środkiem jest niewątpliwie poczucie i działanie solidarne, słuszne i podobne do działania Chrystusa Robotnika.

Papież zwrócił się do odpowiedzialnych autorytetów państwowych, aby pomagały rolnikom odzyskać należną im godność człowieka i dziecka Bożego. W tym działaniu szczególną rolę powinni odegrać przedsiębiorcy rolnictwa, utwierdzając poczucie własności wśród rolników, pomagając w odzyskiwaniu ich godności i niezbędności w życiu całej społeczności narodowej.

Na zakończenie przemówienia papież zwrócił się z podziękowaniami dla biskupów, kapłanów, diakonów, sióstr zakonnych i zakonników, którzy pracują wraz z rolnikami na terenach rolniczych, za trud pracy apostolskiej. Zachęcenie zostało do dalszej wytężonej pracy w duchu miłości chrześcijańskiej.

11. PRZEMÓWIENIE JANA PAWŁA II DO POLITYKÓW, SANTIAGO, 3.04.1987

Jan Paweł II skierował swoje słowa do rządzących w Chile polityków, aby wskazać im właściwą drogę do osiągnięcia spokoju społecznego i narodowego pokoju, na podstawie wskazań ewangelicznych. Papież zaznaczył, że Kościół nie pretenduje do politycznych interwencji, ale zgodnie z nauczaniem Soboru Watykańskiego II (*Gaudium et spes*, 76), zgodnie z przesłaniem Chrystusa, wskazuje światło dla wartości etycznych i moralnych. Te wartości mają charakter transcendentalny – wskazują na powołanie człowieka do spraw Bożych, mówią o prawach człowieka, które nigdy nie mogą być zapomniane.

Cała działalność polityczna ma być skierowana na dobro człowieka, na jego ludzką godność, i na zadanie służenia dla społeczności. Taka postawa skierowana

jest na dobro czynione dla człowieka, który znajduje się w różnych sytuacjach życiowych, ale nigdy nie traci godności i swego Bożego powołania²⁸.

Współzycie narodowe winno opierać się na zasadach etycznych odnoszących się do każdego narodu i każdej społeczności. Do tego celu prowadzi poszanowanie tradycji narodowych, z którymi wszyscy się identyfikują. Te tradycje są jak korzenie, od których nie można się odłączać, a które dają zawsze wspaniałe owoce wspólnotowego działania i życia.

Licząc na wspólnotowe trwanie w tradycjach, należy kierować się dialogiem i duchowymi wartościami, tak indywidualnych ludzi, jak i całego narodu. Pokój jest zawsze owocem sprawiedliwości, a sprawiedliwość zawsze jest zadaniem do wykonania przez wszystkich. Takie jest zatem wskazanie dla rządzących i dla rządzonych, aby czynili swój naród szczęśliwym społeczeństwem, pomimo licznych przeciwwskazań i ideologii. Porozumienie narodowe jest możliwe do osiągnięcia przy zachowaniu tradycji narodowych i tradycji religijnych.

12. HOMILIA JANA PAWEŁA II DO WIERNYCH POŁUDNIOWEJ CZĘŚCI CHILE, PUNTA ARENAS, 4.04.1987

Papież Jan Paweł II pozdrowił wiernych, szczególnie dziękując Zgromadzeniu Księży Salezjanów, którzy mają wielkie zasługi dla chrystianizacji tych terenów. Papież wspomniał czas wielkiego konfliktu z Argentyną, na szczęście konflikt ten udało się załagodzić porozumieniami pokojowymi, opartymi na prawdzie i sprawiedliwości. Te wartości są dalej zadaniem do realizacji we wzajemnych stosunkach chilijsko-argentyńskich. Fundamentem tych relacji jest prawo moralne, porządek etyczny zgodny z wolą samego Boga.

Wola Boga zawarta jest w następujących przesłaniach:

- Bóg dał ziemię człowiekowi, aby nad nią panował zgodnie z harmonijną naturą;
- Bóg zapisał w ludzkich sumieniach respektowanie praw drugiego człowieka;
- Bóg wzywa wszystkich do budowania pokoju;
- Bóg wspomaga ludzi wewnątrznie w tych zadaniach poprzez swoją łaskę, mocami Ducha Świętego (Gal 5,22).

Wartości pokoju nie otrzymuje się w sposób mechaniczny, oparty tylko na przesłankach ludzkich. Do tak wielkiego i trwałego dzieła, jakim jest pokój, potrzeba wartości zawartych w pomocy Bożej. Pomoc Boża manifestuje się w działaniach sprawiedliwych, we braterskiej współpracy na rzecz dobra dla bliźniego. Poszukiwanie i praktykowanie pokoju jest działaniem dynamicznym, aktywnym.

²⁸ Por. Sobór Watykański II, *Gaudium et spes*, 74.

Odbywa się ono w sercach ludzkich, a następnie w relacjach wzajemnych ludzi tworzących narody i państwa.

Przeciwieństwem działań pokojowych jest wszelka przemoc, terroryzm, nieważnie pragnienie bogactw i pragnienie władzy za wszelką cenę oraz uleganie ideologiom. Papież zwraca się z wielką prośbą, aby te złe działania i zamiary zostały wyciszone przez przyjęcie pokojowego wezwania płynącego ze wskazań ewangelicznych.

W Światowy Dzień Dziękczynienia za Pokój papież zaprasza wszystkich do solidarności i przywołuje papieża św. Leona Wielkiego²⁹, który wzywał do pokoju i pojednania, wspominając prawdę o wspólnym pochodzeniu człowieka od Jedyne Boga.

Aby praktykować postawy pokoju należy:

- Szukać tego, co sprowadza dobro dla innych;
- Mówić zawsze dobrze o innych;
- Czynić dobro dla bliźnich.

Taka postawa i takie działanie zapewniają solidarność, wzajemną akceptację i sprowadzają radość duchową i pożytek materialny.

Jan Paweł II zwrócił uwagę na potrzebę działania ekologicznego, wobec wielkich zagrożeń światowych, niszczących naturę mającą służyć wszystkim pokoleniom ludzkim. Kościół katolicki nie jest przeciwny wszelkim działaniom naukowym i technicznym ułatwiającym życie ludzkie, ale wszelkie działania ludzkie nie powinny szkodzić stworzonej naturze, przeciwnie – człowiek powinien kierować się wiedzą.

Dlatego papież Jan Paweł II, obchodząc rocznicę 500-lecia chrystianizacji Ameryki Łacińskiej, zwrócił się do wszystkich ludzi i narodów, aby rozpoczęły proces porozumień pokojowych i dokonały rewizji sumień ludzkich na rzecz pokoju i poszanowania natury świata stworzonej i danej człowiekowi.

13. PRZEMÓWIENIE JANA PAWŁA II NA TEMAT RELIGIJNOŚCI POPULARNEJ, LA SERENA, 5.04.1987

W miejscu spotkania zgromadzono wiele rzeźb obdarzonych czcią: Matki Bożej z Andecollo, Matki Bożej Gromnicznej i Karmelitańskiej oraz Dzieciątka Jezus z Sotaqui, św. Piotra z Coquimbo, św. Izydora z Illapel i Świętego Krzyża. Były tam przyniesione jeszcze inne obrazy i rzeźby czczonych świętych i błogosławionych. Tak liczna reprezentacja kultu Bożego i świętych świadczyła o skutkach 500-letniej działalności ewangelizacyjnej.

²⁹ Leon I Wielki – ojciec Kościoła, teolog, święty Kościoła katolickiego i prawosławnego, doktor Kościoła, papież od 29 września 440 r. do 10 listopada 461 roku. <https://www.google.pl/#q=Leon+Wielki+papie%C5%BC> [dostęp: 7.12.2016].

Papież stwierdził, że ta religijność popularna jest wielkim skarbem dla Kościoła i dla ludu. Taka wiara była przekazywana z pokolenia na pokolenie, a teraz ma służyć do współczesnego stanowienia wiary chrześcijańskiej, czczącej Osobę Zbawiciela Jezusa Chrystusa. Religijność popularna mieści się we współczesnej liturgii, w sposób świadomy. Na szczególne uznanie zasługują pielgrzymki z różnych części Chile, organizowane z wielką pobożnością i oddaniem autentycznej wierze.

W religijności popularnej zawarty jest głęboki kult Matki Bożej. Ta powszechna wiara i zaufanie prowadzą wprost do kultu Chrystusa. Maryja staje się drogowskazem, znakiem pobożności i Bożej miłości, znakiem zaufania i oddania się ludzi dla spraw Bożych.

Wyrażanie religijności popularnej przejawia się m.in. w: bardzo malowniczej kolorystyce tradycyjnych regionalnych strojów, w regionalnych instrumentach i oryginalnej muzyce. Jest to wielkie bogactwo i wyraz umiłowania Matki Bożej i innych świętych oraz chęć naśladowania ich cnót. W sposób szczególny ważne jest odmawianie różańca, modlitwy łączącej Matkę Boga ze sprawami ludzkimi. Z obrazu Matki Bożej mogą czerpać przykład chilijskie kobiety, poświęcając się macierzyństwu i rodzinie z pełnym oddaniem i poświęceniem.

14. PRZEMÓWIENIE PODCZAS CELEBRACJI EUCHARYSTYCZNEJ NA PÓŁNOCY CHILE, ANTOFAGASTA, 6.04.1987

Ostatniego dnia papież przypomniał przesłanie Jezusa: nikt nie ma większej miłości, od tej, gdy ktoś oddaje życie swoje za przyjaciół (por. J 15,13). Tak uczynił Jezus, oddając życie za wszystkich ludzi, nawet za grzeszników. W taki sposób Jezus przekonał uczniów i Apostołów do swojej miłości i pokazał, jak trwać we wzajemnej miłości, tworząc wspólnotę wiary.

Miłość chrześcijańska powinna nadal dominować w sercach wiernych, aby żyć w łasce i miłości Bożej, unikając błędów i grzechów przeciwnych woli Bożej. Do takiego postępowania potrzebna jest moc Boża przekazywana najpełniej poprzez Eucharystię.

W sposób specjalny i osobisty papież odniósł się do mieszkańców północnej części Chile, do mieszkańców terenów pustynnych, do górników wydobywających saletrę i miedź. Podziękował im za pracę i poświęcenie, za wysiłek robotników, techników i inżynierów, którzy są krajowi potrzebni. Papież gorąco zachęcał całą społeczność do kultuwowania chrześcijańskiej wiary, do postępowania zgodnie z Ewangelią i do budowania dobra dla wszystkich mieszkańców kraju w łączności z Kościołem.

PODSUMOWANIE

Wizyta pastoralna Jana Pawła II w Chile była podyktowana szczególną troską o Kościół partykularny, przeżywający duże problemy polityczne i gospodarcze. Papież pragnął, i to uczynił, umocnić wiarę chrześcijańską i przywiązanie ludzi do wiary, ze wskazaniem na dużą wartość religijności popularnej. Duże problemy polityczne – pojednanie po niebezpieczeństwie wojny z Argentyną – należało załagodzić i uspokoić na podstawie rad ewangelicznych.

Utrwalanie pokoju zewnętrznego i spokoju wewnętrznego państwa i narodu chilijskiego może się dokonywać na podstawie poszanowania prawdy, sprawiedliwości i wzajemnej solidarności w pracy, w poświęceniu dla drugich oraz w nieustannej pracy na rzecz najbardziej potrzebujących mieszkańców.

BIBLIOGRAFIA:

- Jan Paweł II, adh. *Reconciliatio et penitentia*, 2.12.1984.
Jan Paweł II, enc. *Laborem exercens*, 14.09.1981.
Jan Paweł II, *Homilia*, Concepción, 5.04.1987.
Jan Paweł II, Przemówienie z 19.03.1982.
Jan Paweł II, Przemówienie podczas liturgii słowa do rolników i Indian, Temuco, 5.04.1987.
Juan Pablo II, *Discurso a los Sacerdotes, Religiosos, Diaconos y Seminaristas*, Santiago 1987.
Paweł VI, adh. *Evangelii nuntiandi*, 8.12.1975.
Paweł VI, enc. *Populorum progressio*, 25.03.1967.
Paweł VI, enc. *Humanae vitae*, 25.07.1968.
M. Poradowski, *Wizyta papieska Jana Pawła II w Chile*, Poznań 2006.
Sobór Watykański II, *Gaudium et spes*, w: tegoż, *Konstytucje, dekryty, deklaracje*, Poznań 1968, s. 537-620.